

teurs meer gehoord over deze denkers, hun verhouding tot het culturele klimaat én tot de Freudiaanse psychoanalyse. Deze beperking neemt mijn waardering voor deze publicatie niet weg. Wie geïnteresseerd is in het psychoanalytische gedachtegoed met betrekking tot religie en de cultuurhistorische verworteling ervan, mag dit boek niet missen.

Hanneke Schaap-Jonker

(universitair docent godsdienstpsychologie Protestantse Theologische Universiteit Kampen)

Rieger, Martin, Karin Bawidamann, Matthias Jäger (red.) (2007), *Religionsmonitor 2008*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, pp 285, ISBN 9783579064659, € 14,95.

Berger, Peter, Grace Davie & Effie Fokas (2008), *Religious America, secular Europe? A theme and variations*. Aldershot-Burlington (VT): Ashgate, pp. 168, ISBN 9780754660118, £ 16.99.

Dat geen land hetzelfde is als het gaat om zijn religie, is bekend. Maar waarin zitten die verschillen en hoe zijn ze te verklaren? Recentelijk zijn twee boeken verschenen die op deze vragen, in een internationaal vergelijkend perspectief, een antwoord proberen te geven. Het eerste hier te bespreken boek is afkomstig van een onderzoeksprogramma van de Bertelsmannstiftung. Deze stichting financiert een uitgebreid en hoogwaardig onderzoek naar religie, met in het achterhoofd de gedachte dat door kennis van de godsdiensten de wereld een beetje beter kan worden. De resultaten zijn gratis te bekijken via www.religionsmonitor.com. Typisch Duits is dat aan de publicatie ook kerkleiders meegewerkt hebben, namelijk de secretaris-generaal van de Duitse bisschoppenconferentie, de voorzitter van de Lutherse kerk en de Romeinse curiekardinaal Kasper. Het zijn niet de sterkste bijdragen.

Voor dit onderzoek zijn wereldwijd 21.000 mensen telefonisch geënquêteerd in 21 landen, bovendien zijn in Duitsland nog 49 diepte-interviews gehouden. Kern van het onderzoek is een nieuw religiebegrip, dat volgens de auteurs in staat is betrokkenheid in verschillende religies te beschrijven. De bijdrage van Huber werkt dit begrip uit, dat in de kern substantieel van aard is. Het gaat uit van zes kerndimensies van religiositeit: intellect, ideologie, openbare en private praktijk, ervaring en consequenties. Hier klinkt het model van Stark en Glock in door. Vervolgens wordt gekeken naar hoe centraal deze dimensies staan in een persoon, en hoe deze inhoudelijk vorm krijgen. Op basis daarvan worden de respondenten ingedeeld in hoogreligieuzen, religieuzen en niet-religieuzen. Op de website kan een test gedaan worden waarop de bezoeker zichzelf kan indelen.

In het eerste deel van de publicatie wordt gekeken naar Duitsland, in het tweede deel worden de resultaten uit andere landen bekeken. Eerlijk gezegd zijn de gepresenteerde resultaten over het algemeen bekend, maar door het uniforme religie-model zijn ze heel mooi te vergelijken. Krech komt de eer toe de algemene situatie van Duitsland te beschrijven. Hij

spitst het toe op de omgang van Duitsers met religieuze pluriformiteit, waarbij hij tot de prikkelende conclusie komt dat hoe religieuzer mensen zijn, hoe toleranter ze zijn tegenover andere religies. Verder zijn er – weinig verrassende – bijdragen over religie bij jongeren (Ziebertz), bij ouderen (Ebertz), en Oost-Duitsland (Petzoldt) en atheïsme (Wohlrab-Sahr). Soms worden om onduidelijke redenen bij deze artikelen ook andere bronnen gebruikt dan de onderzoeksgegevens. Interessant is de bijdrage van Nassehi, die de interviews analyseert. Op basis daarvan maakt hij duidelijk hoe geïndividualiseerd religie is, en hoe individuen met religieuze tegenstrijdigheden omgaan. Ook laat hij mooi zien dat individuen doordat ze religieus aangesproken worden ook authentiek religieus gaan antwoorden.

In het tweede deel wordt aandacht besteed aan de internationale situatie. Hoewel: wederom typisch Duits is dat eerst gekeken wordt naar de Duitstalige landen Oostenrijk en Zwitserland. De interessante conclusie van Zulehner is dat de protestanten in deze landen minder religieus zijn dan de katholieken, terwijl het in Nederland juist andersom is. De bijdrage van Müller en Pollack over Oost-Europa bevat weinig nieuws, vooral omdat slechts gekeken is naar Polen en Rusland. Deze uitschieters zijn volgens mij atypisch, en het zou spannender zijn eens te kijken naar heterogene landen als Tsjechië, Slowakije, Hongarije of landen op de Balkan. Schäfer heeft twee interessante artikelen waarin hij wijst op de bijzondere plaats van de Pinkstergroepen in Latijns Amerika en op interne dynamiek van Pinkstergroepen in diverse landen. Tenslotte zijn er bijdragen over de Islam (Krämer) en Azië (Von Brück). Helaas zijn de bijdragen erg kort en breken ze soms abrupt af, in de – later te verschijnen – wetenschappelijke uitgave moet dit probleem verholpen zijn. Het is mijn wens dat vanuit Nederland aansluiting gezocht wordt bij dit internationale onderzoek.

De tweede te bespreken uitgave is tot stand gekomen na een expertseminar waarin de steeds terugkerende vraag werd opgepakt waarom de religieuze betrokkenheid in Europa achteruitgaat en in de Verenigde Staten juist toeneemt. En eerlijk gezegd is het heel knap dat de auteurs deze vraag beantwoord denken te hebben zonder één tabel of grafiek in hun boek op te nemen! Daardoor moeten ze uitwijken naar algemene impressies, hap-snap voorbeelden en culturele, uiteindelijk nietszeggende verklaringen. Centraal staat de these van het Eurosecularisme: Europa wijkt in een aantal sociale kenmerken af van de rest van de wereld, waardoor modernisering alleen in Europa tot secularisatie leidt (terwijl de uitgave van de Bertelsmann Stiftung juist laat zien dat Europa erg religieus kan zijn). Peter Berger opent het boek met een beschrijving van de verschillen tussen Europa en de VS. Hij doet dat echter nauwelijks en hij laat ook zien dat hij de Europese diversiteit niet beheerst: Nederland kende geen staatskerk en in Duitsland is dat niet de Lutherse. Zijn meeste aandacht gaat uit naar een verfijning van de these van Eurosecularisatie.

Vervolgens wordt er gekeken naar vier verschillende culturele verklaringen. Ten eerste naar de verschillende historische ontwikkelingen, waarbij de conclusie dat Europa een geschiedenis heeft van staatskerken die zich nog steeds verantwoordelijk voelen voor het geheel en Amerika kerken heeft die concurreren de rode draad is voor de rest van het boek. Vervolgens wordt er gekeken naar verschillende intellectuele tradities. Hier wordt

erop gewezen dat de Verlichting in Amerika niet antireligieus was, en dat er geen staatskerk was om tegen af te zetten. Bij de verschillen tussen de instituties wordt er gekeken naar de relatie tussen kerk en staat, de scholen en de verzorgingsstaat, maar hier geven de auteurs zelf al aan dat niet eenduidig is aan te geven dat de institutionele omgeving in Europa secularisatie bevordert en in Amerika juist niet. Tenslotte wordt erop gewezen dat religie in Amerika sterk gebonden is aan sociaal-economische klasse, en in Europa mensen uit traditie lid zijn van een kerk. In een uitleiding wordt gewezen op hoe Europa en Amerika op verschillende manieren religie hanteren in nationale en internationale politiek, en dat dit leidt tot een verwijdering tussen de twee.

Hoewel ik een groot voorstander ben van het betrekken van culturele verklaringen bij empirisch onderzoek, vind ik dat deze moeten steunen op empirisch onderzoek, tot onderzoekbare hypothesen moeten leiden, of empirische gegeneerde kennis moet verklaren en nuanceren. Op de manier zoals het hier gebeurt, leidt het tot een gezellig kabbelend verhaaltje, dat bij een aangename borreltafel niet zou misstaan. Bovendien is de culturele, historische en politieke diversiteit in Europa zo groot – wat de auteurs ook erkennen –, dat die niet te hanteren is tenzij in strakke modellen.

De kern van mijn kritiek is dat ik steeds minder geloof in de exceptie van Europa. De auteurs geven het zelf aan: Europa is seculier, maar ook Australië en Nieuw Zeeland, Canada en in het bijzonder Quebec. Binnen de westerse wereld is Amerika dus de uitzondering, niet Europa. En dan kunnen we de stelling ook omdraaien: Europa is niet seculier omdat het modern is, de VS zijn misschien wel religieus omdat dit land het minst modern is van de landen in de westerse wereld. In de ogen van veel Europeanen zijn daarvoor wel enige aanwijzingen: een land waar gezinnen letterlijk op straat gegooid worden als ze door slechte hypotheek belazerd worden, waar de kloof tussen arm en rijk groeit en door het ontbreken van een verzorgingsstaat geen enkel soulaas geboden kan worden, een land dat nauwelijks investeert in zijn infrastructuur (New Orleans) en waar – ik heb het zelf gezien – private partijen betalen om de snelweg schoon te houden of de hulpdiensten up-to-date te houden, dat grotere auto's bouwt in tijden van oliecrises en vervolgens een oorlog gaat voeren om de aardoliestroom in gang te houden en weigert klimaatverdragen te tekenen, een land (zie *NRC* van 18-10) waarin lokale zwarte bevolking tot 2004 moet wachten om aangesloten te worden op de waterleiding, waar ook bij twijfels over de juistheid van het proces de doodstraf wordt toegepast en dat het hoogste percentage gevangenen van de westerse landen kent, waar presidentskandidaten in een tijd van economische crisis en oorlog belastingverlaging aankondigen en zich laten kiezen door achterhaalde stemmethoden, waar geen enkele controle is op wapenbezit, is dat een modern land? In de ogen van de meeste Europeanen niet. Het is een spannende vraag wat er met religie in Amerika gaat gebeuren als het land zich op deze punten ook gaat moderniseren.

Erik Sengers
(Vrije Universiteit)